EVROPSKÉ ZÁLEŽITOSTI: VÝZVA PRO ČESKOU PEDAGOGIKU

Eliška Walterová

Anotace: *Příspěvek k diskusi o evropské dimenzi vzdělávání vychází z analýzy pojmů Evropa, evropanství a identita. Chápe evropskou dimenzi jako jeden z principů vzdělávacího systému a v procesuální rovině jako kultivaci vztahu k Evropě. Pro porozumění evropské identitě je podstatná národní identita jako její součást. Neexistuje univerzální model realizace evropské dimenze ve vzdělávání, každá země tvoří svůj vlastní. Všem je společné chápání Evropy jako sdíleného prostředí pro setkávání, spolupráci a hledání společných perspektiv. Klíčový význam pro realizaci evropské dimenze mají učitelé. Ke vzdělávání učitelů se vztahuje projekt, jehož průběhu a výsledkům se příspěvek věnuje podrobněji. Zavádění evropské dimenze do vzdělávání vyžaduje systémové změny a je úkolem pro celou českou pedagogickou komunitu.*

Klíčová slova: *Evropa, evropanství, evropská identita, národní identita, evropská dimenze vzdělávání, vzdělávání učitelů*

Motto: *Být Evropanem bude*
právě tak významné,
jako být příslušníkem
své země.
(Margaret Shennan)

Úvod

Překračujeme imaginární práh třetího milénia. Netušíme ještě, co přinese této planetě, našemu kontinentu a naší zemi. Život lidí se bude skládat i nadále z běžných denních starostí osobních, občanských a pracovních. Nepochybně si budou přát mír, lidskou soudržnost a zachování podmínek pro život na zemi, aniž by ztratili reálné obavy z jejich ohrožení.

Ohlédnutí za posledním stoletím ve světě a v Evropě vzbuzuje spíš skepsi než optimismus. A to se mělo stát stoletím dítěte, jak si přála Ellen Keyová. Století příští se má stát věkem vzdělanosti a společnost by měla hledat své „skryté bohatství" v učení (J. Delors 1997). Snad je představa učící se společnosti o něco blíž realitě, protože není sdílena jen pedagogy, vždy tíhnoucími více k vizím a optimismu než příslušníci jiných profesí. Vzdělávání a učení se stává součástí politických a ekonomických priorit v mnoha zemích.

Naše republika bude v období nejbližší dekády spojovat své úsilí s vyvrcholením procesu příprav na přijetí do Evropské unie a s očekáváním historického data označujícího vstup do jejích struktur. Doufejme, že politická rozhodování budou činy moudrých, že nebudou redukována pouze na záležitosti legislativy a neutopí se v nedůstojných půtkách hodných leda úzkoprsých provinciálů a ne Evropanů.

Snad si občané ČR uvědomí zodpovědnost a potřebu spoluúčasti na řešení naší i evropské budoucnosti a pochopí ji jako příležitost pro ověření a posílení národní identity v širších souvislostech a horizontech globálních.

Tisíce dnešních žáků základních a středních škol budou spolurozhodovat o kvalitě

našeho budoucího života. Škola může do značné míry ovlivnit to, zda budou své perspektivy spojovat se životem ve společenství evropském, zda si uvědomí své zodpovědnosti a budou umět využívat nové příležitosti. Bude naše škola schopna vytvářet prostředí pro kultivaci žáků jako mladých Evropanů a vybavovat je kompetencemi pro život v otevřeném evropském prostoru, podporovat pochopení evropského dědictví a českého přínosu do bohatství Evropy?

Budou čeští učitelé povolanými průvodci dětí na cestě k realizaci představ o lepší Evropě? Jaké místo v pochopení vztahů a procesů v Evropě budou učitelé a škola zaujímat? Jakými způsoby a prostředky mohou přispívat k naplňování ideálů humánní, multikulturní a sjednocené Evropy? Je to vůbec v jejich možnostech? Řešení evropské dimenze jako pedagogického problému vyžaduje interdisciplinární přístup a diskusi na všech úrovních vzdělávacího systému. Náš příspěvek vychází ze zkušeností Centra evropských studií Pedagogické fakulty UK, které se uvedenou problematikou déledobě zabývá výzkumně, vyvíjí vzdělávací programy a realizuje výuku evropských studií pro učitele.

1. Evropská dimenze vzdělávání

Výchova k evropanství a zavádění evropské dimenze do vzdělávání je perspektivně sílícím trendem, který reflektuje a podporuje integrační procesy v Evropě. Historické ohlédnutí připomene, že od konce 18. století národocentrické tendence vedly vzdělávání ke zdůrazňování národních hodnot a cítění. Integrační procesy v západní Evropě ve druhé polovině 20. století otevřely otázky výchovy k evropanství a nadnárodního evropského rozměru vzdělávání. V posledním desetiletí se rozvíjejí aktivity soustředěné na přípravu pro život ve sjednocené Evropě, podporující vzájemné porozumění a spolupráci ve vzdělávání. Těmto aktivitám se dostává výrazné politické a finanční podpory evropských institucí, která vychází z přesvědčení, že integrace bude reálná za podmínky, že si mladí lidé uvědomí historický a kulturní základ Evropy, zdokonalí jazykové dovednosti, získají společné zkušenosti a pochopí smysl společných perspektiv.

Politická podpora evropské spolupráce ve vzdělávání

Evropská spolupráce ve vzdělávání se rozvíjela od počátku integračního procesu. V 50. a 60. letech byla dílem neformálních aktivit skupin učitelů, navazováním kontaktů a vzájemného poznávání. V 70. letech stoupl zájem o evropská studia v řadě oborů, zvláště humanitních a společenskovědních. Přispěl k hledání odpovědí na otázku: Co je Evropa a jak o ní učit?

Výraznou podporu této spolupráci poskytla **Rada Evropy,** založená v roce 1949 jako „nejstarší" nadnárodní organizace usilující o mírové sjednocování Evropy po 2. světové válce. Předností Rady Evropy je přístup zdůrazňující spolupráci a integraci v humanitní sféře, především v oblasti vzdělávání, kultury, vědy a lidských práv. Je také zásluhou Rady Evropy, že koncepce evropské dimenze vzdělávání a její realizace v mezinárodních aktivitách přesáhly hranice západní Evropy a podpořily **hledání evropské rovnováhy** v době, kdy Evropa byla politicky ostře polarizovaná.

Rozdíl mezi zájmem dvou institucí – Radou Evropy a Evropskými společenstvími – byl markantní. Společenství zdůrazňovalo politicko-ekonomická hlediska a potřebu budování unie. Rada Evropy, orientovaná na vzdělávání, kulturu a humánní záležitosti, měla dominantní zájem o spolupráci především

v těchto oblastech. Pod supervizí Rady Evropy vznikla řada programů a projektů, které rozvinuly pedagogickou koncepci evropské dimenze vzdělání. V 90. letech vydávala Rada Evropy sérii příruček, které využily zkušeností škol z různých zemí při realizaci evropské dimenze (např. *Teaching about society, passing on values; Dostoyevsky and Europe, Talking about Europe to young people; Minorities in Central and Eastern Europe, The Baltic Sea Project; The European Curriculum: Award Scheme – United Kingdom; European Clubs; The fax! programme*).

Pod záštitou Rady Evropy byla vydána zásadní, pro svou komplexnost dosud nepřekonaná publikace Margaret Shennanové *„Teaching about Europe"* (1991). Je hlubokou analýzou zdrojů a metodickým přínosem k pojetí a realizaci evropské dimenze ve školním vzdělávání. (Pod patronací Rady Evropy byla např. založena již v roce 1953 ve Francii mezinárodní soutěž v literární a výtvarné disciplíně Evropa ve škole, jíž se účastní také žáci našich škol.) Sluší se zmínit, že ČSR byla jedním ze zakládajících členů Rady Evropy. V období politického rozdělení Evropy se zúčastňovala, i když v omezené míře, jejích mezinárodních projektů, včetně zmíněné soutěže.

Až na počátku 90. let se vytvořilo vhodnější klima pro spolupráci Rady Evropy a Evropské unie v oblasti vzdělávání. **Vzdělávání** se stalo jednou z uznávaných **politických priorit Evropské unie jako „zdroj prosperity a významný činitel soudržnosti"**. Významnou finanční podporu dostávají vzdělávací programy, spolupráce mezi školami a jejich partnerství, mobilita studentů a učitelů a vytváření mezinárodních sítí v oblasti učitelského vzdělávání, tvorby kurikula a spolupráce škol.

Vývoj spolupráce ve vzdělávání v **Evropských společenstvích** (dále ES) byl orientován na integraci Evropy západní. Od podepsání Římských smluv (1957) do podepsání Maastrichtské smlouvy (1992), respektive Amsterodamské smlouvy (1997) lze charakterizovat vývoj jako postupně se zvyšující zájem o vzdělávání, stoupající intenzitu spolupráce v této oblasti a rozšiřování spektra zájmů i partnerů.

Výraznou **proměnu vztahu Evropských společenství ke vzdělávání** doplní malé ohlédnutí za jeho vývojem. V Římských smlouvách není vzdělávání zmiňováno s výjimkou odborné přípravy, což odpovídá ekonomické orientaci evropské integrace. Teprve od 70. let se vzdělávání stalo součástí oficiálních dokumentů ES a předmětem jednání na nejvyšší úrovni..

Za zlomový lze považovat rok 1976, kdy Rada Evropských společenství, sestávající poprvé z (tehdejších devíti) ministrů školství členských zemí, přijala akční program, který upozorňuje na důležitost evropské mobility studentů a učitelů i na potřebu vytvářet dokumentaci a statistiku vzdělávání členských zemí.

Ve Stuttgartské deklaraci (1983) byla doporučena spolupráce mezi vysokými školami a důraz položen na poznávání kultury a historie. V roce 1984 v deklaraci z Fontainebleau se poukazuje na potřebu podpory evropské a globální zodpovědnosti ve vzdělávání evropských občanů. Pojem občanství se používá i v dalších dokumentech. Od roku 1985 sílí myšlenka získat mladé lidi pro Evropu a zdůrazňuje se jejich role v konstruování nové „Evropy lidí". Prioritami jsou cizí jazyky od raného věku, výměny mládeže a mezinárodní vzdělávací programy. Zásady vzdělávací politiky se staly součástí legislativy až v roce 1987. **Jednotný evropský akt** formuloval **princip subsidiarity** a potvrdil, že jednotlivé **členské státy jsou zodpovědné za národní vzdělávací politiku.** Zavádění evropské dimenze se stalo pro

země ES úkolem, přičemž se plně respektují specifika v obsahu a organizaci školství, jazykové a kulturní zvláštnosti.

V usnesení Porady ministrů školství ES (1988) byly definovány nové **cíle:** • posílit u mladých lidí chápání evropské identity, civilizace a hodnot, sociální rovnost a respekt k lidským právům • připravit mladé lidi na ekonomický a sociální rozvoj Společenství a na cestu k Evropské unii • ukazovat mladým lidem výhody Společenství • zlepšit znalosti o ES a členských zemích • seznamovat je s významem spolupráce uvnitř ES i ve světě. Jako hlavní směry zavádění evropské dimenze do vzdělání byly stanoveny: a) kurikulum a tvorba studijních materiálů, b) vzdělávání učitelů.

Porada ministrů školství ES v roce 1989 přijala směrnice pro spolupráci ve vzdělávání a vytyčila pět cílů, které má vzdělávání podporovat: **Multikulturní Evropa, Mobilní Evropa, Kompetentní Evropa, Vzdělávání pro všechny, Evropa otevřená světu.**

Mezníkem ve vývoji je **Maastrichtská smlouva,** podepsaná v únoru 1992. Maastrichtská smlouva potvrdila ustanovení Jednotného evropského aktu a nové kompetence Evropské unie v oblasti vzdělávání. V článku 126, kap. III. se zavazují všechny členské státy k zavádění evropské dimenze do kurikula a vzdělávání učitelů a k přijímání politických rozhodnutí pro její realizaci. Maastrichtská smlouva umožňuje Evropské unii navrhovat společné směry aktivit ve vzdělávání a v odborné přípravě (čl. 127). Hlavní cíle byly rozpracovány v tzv. Zelené knize *(Green Paper on the European Dimension of Education 1993).* Vztahují se ke třem oblastem: a) rozvoj evropského občanství, b) zvyšování kvality vzdělávání a rozšíření nabídky vzdělávacích příležitostí, c) příprava mladých lidí na integraci do společnosti a na přechod ze školy do pracovního života. Za hlavní strategie v realizaci cílů se považuje: 1. spolupráce formou mobility a výměn, 2. zavádění společných prvků do přípravy a dalšího vzdělávání učitelů, 3. jazykové vzdělávání, 4. distanční vzdělávání, 5. podpora inovací ve výuce a aplikace aktivních metod učení, 6. výměna informací a zkušeností, 7. využívání zkušeností evropských škol s multikulturním vzděláváním. Zásadní dokument Evropské unie, tzv. **Bílá kniha o vzdělávání,** nazvaný Cesta k učící se společnosti (1995), je dosud nejhlubším průnikem EU do oblasti vzdělávání. Evropská dimenze je chápána jako respektování globálního trendu rozvoje informační společnosti a celoživotního vzdělávání. Na významu nabývá **učení pro Evropu,** která chce uplatnit své silné stránky a kvality v globalizujícím se světě a využívat své rozmanitosti a kulturních potencialit k sociálnímu a ekonomickému rozvoji.

Klíčové úkoly evropského vzdělávání stanovuje Bílá kniha v 5 hlavních cílech: 1. zvýšení úrovně všeobecného vzdělávání, propojení vzdělávací a zaměstnanecké sféry, umožnění mobility; 2. otevření „druhé šance" pro ty, kteří pokračují pomalejším tempem výběrem vhodných metod a forem učení, individuální péči apod., 3. osvojení tří jazyků (míněno jako jeden mateřský a dva cizí), 4. považování materiálních investic a investic do vzdělání za rovnocenné, 5. budování systému celoživotního vzdělávání s využitím účinných forem a prostředků včetně médií, informačních sítí a evaluačních systémů.

Amsterodamská smlouva, která převzala maastrichtská ustanovení, zdůrazňuje dva klíčové pojmy: **Evropa vědění** *(Europe of knowledge)* a **celoživotní vzdělávání** *(lifelong learning).*

V posledních letech věnuje EU značné prostředky a úsilí do koordinace vzdělávacích aktivit se zeměmi střední a východní Evropy, zejména v oblasti: • spolupráce

vzdělávacích institucí a vytváření jejich sítí • v podpoře vývojových projektů, zvláště v oblasti odborného vzdělávání.

Evropské společenství požadavek na systematické zavádění evropské dimenze do vzdělávání vyjádřilo relativně pozdě. Stručný nástin vývoje, který jsme podali, dokumentuje stoupající a prohlubující se zájem Evropského společenství o vzdělávání a jeho evropskou dimenzi až v 90. letech. Zatím co na počátku integračního procesu bylo vzdělávání na okraji zájmu, a to pouze v souvislosti s ekonomickými potřebami, patří dnes vzdělávání k politickým prioritám EU. Od konce 80. let reaguje EU nejen na ekonomické, ale také na sociální a kulturní potřeby vzdělávání svých občanů. **Evropská dimenze vzdělávání je chápána jako rozvíjení vědomí evropské identity a pospolitosti a příprava na život ve sjednocující se Evropě.** Toto hledisko, uplatňované v kontextu změn sociálních i technologických, respektuje nové potřeby rozvoje člověka, jeho vnitřních zdrojů a je považováno za důležité pro prosperitu ekonomickou. Vzdělávání má podporovat humánní a demokratické hodnoty, větší sociální odpovědnost, ekonomickou i pracovní mobilitu.

Společné vzdělávací strategie směřují ke srovnávání a vzájemnému uznávání kvalifikací a certifikátů. Významnou podporu dostalo **jazykové vzdělávání,** zavádění nových technologií a informačních médií do výuky, v posledním roce zvláště **internet** (má být podle lisabonského summitu zaveden do konce roku 2001 do všech škol v členských zemích), a také **postupy a metody rozvíjející interaktivní a kooperativní učení.**

Vzdělávání, podporované EU jako významný zdroj prosperity a činitel soudržnosti Společenství, však i nadále **zůstává v odpovědnosti členských zemí.** Vzdělávací politika v zemích EU není odrazem centralizačního procesu, nýbrž výsledkem spolupráce mezi orgány EU a členských zemí, jejichž zapojení do iniciativ a vzdělávacích programů je výsledkem konsenzu. **Společným úkolem je výchova k evropanství a rozvíjení klíčových kompetencí pro život v integrované Evropě,** k nimž patří **učit se učit, komunikovat ve třech jazycích** (v mateřském a dvou cizích), **racionálně a kriticky myslet, řešit problémy, spolupracovat a aktivně reagovat na změny prostředí.** Evropská dimenze vzdělávání podporuje jeho širší profilaci a společné perspektivy. Občané zemí EU mohou nejen volně cestovat, ale také studovat, pracovat a usazovat se v jiné členské zemi. Evropská dimenze vzdělávání vyvolává potřebu **srovnatelnosti a konvergence.** Multikulturní charakter společnosti ovšem vyžaduje, aby vzdělávání vytvořilo předpoklady pro vnímavé **setkávání kultur,** aniž by narušovalo jejich identitu či vedlo ke kulturní anonymitě.

Cíle vzdělávání formulované v dalších dokumentech EU vycházejí z globálního modelu společnosti vědění *(learning society),* podporují celoživotní učení a osobní angažovanost evropských občanů v učení. Zelená kniha, Vzdělávání, odborná příprava, výzkum: „Překážky nadnárodní mobility" z roku 1996 považuje tento úkol za složitý a déledobý proces, který musí být doprovázen nejen změnami v legislativě, ale především spoluprací v sociální a kulturní oblasti.

Jeden z posledních dokumentů nazvaný Na cestě k Evropě vědění *(Toward a Europe of Knowledge 1997)* předkládá šest perspektivních oblastí pro léta 2000–2006, v nichž bude EU vzdělávání podporovat: • vzdělávací mobilita, tj. mobilita učitelů a učících se • tzv. virtuální mobilita vytvořená informačními a komunikačními technologiemi • vytváření sítí spolupracujících institucí na celoevropské úrovni • výuka cizích jazyků a poznávání jiných kultur • rozšiřování vzdě-

lávacích inovací prostřednictvím pilotních projektů a nadnárodních partnerství • zdokonalování informačních zdrojů v evropských záležitostech. Je třeba zmínit, že pro tyto oblasti jsou uvolňovány značné finanční prostředky, zvláště z tzv. strukturálních fondů.

Nové možnosti a příležitosti se otevírají i České republice již v kandidátském období. Jsou výzvou pro vzdělávání, neboť vyžadují nejen **nové typy kompetencí** manažerských, koordinačních, organizačních a technických, ale také specifické komunikační a sociokulturní dovednosti, dynamičnost a flexibilitu. Tyto dovednosti patří v našem vzdělávacím systému stále ještě k deficitním. Nebudou-li rozvíjeny, nejen že ztratíme část zdrojů, které budou přiděleny aktivnějším kandidátům (což se v řadě případů stalo), ale postupně budeme ztrácet i v oblastech, kde jsme dosud silnější.

Evropská dimenze jako pedagogická kategorie

Chápat evropskou dimenzi ve vzdělávání pouze jako politický úkol by bylo nejen zjednodušující, ale i zavádějící. Podstatný je vlastní proces výchovy k evropanství, jeho smysl, cíle a obsah. Vyžaduje objasnění pojmů, koncepci, tvorbu cílených programů, metodiku realizace ve školním prostředí, začlenění do přípravy učitelů i odpovídající výzkum.

Ze známých důvodů se problematika označovaná jako evropská dimenze do 90. let v české pedagogice nerozvíjela. Důsledky politického rozdělení Evropy se odrazily v narušení kontinuity duchovní a vzdělávací tradice a bránily transformaci myšlenek evropanství, rozvíjených v proudech humanitních a společenskovědních oborů, do pedagogického kontextu.

Jak chápat evropskou dimenzi vzdělávání? Především je to **princip,** který prostupuje celý vzdělávací systém, dává vzdělávání širší evropskou perspektivu a otevírá horizonty globálního myšlení a interkulturního porozumění.

Komplikovanost výkladu pojmu je dána jeho multizdrojovostí, mnohovrstevnatostí a komplexností. Odráží **dynamiku vývoje Evropy,** zahrnuje společné dědictví, tradice a hodnoty, ale také počítá s jejich relativností a kritikou eurocentrismu a eurokratismu. Nehledejme definici, ale chápejme evropskou dimenzi jako **proces kultivace vztahu k Evropě a odkrývání jejích hodnot.** Realizuje se osvojováním vědomostí a dovedností důležitých pro pochopení historických i současných evropských procesů, rozdílů a shodností, pro vzájemné porozumění, toleranci a vstřícnost, pro přípravu mladých lidí na role zodpovědných občanů, flexibilních pracovníků a hlavně kvalitních a slušných lidí.

Kultivace vztahu k Evropě hluboce souvisí s **hledáním identity,** uvědomováním si Evropy jako prostředí života jednotlivce, skupiny, národa i celého společenství Evropanů jako příslušníků určité civilizace. K nalézání identity evropské může vzdělávání a škola přispět objevováním „vrstev" identity osobní, skupinové, regionální a především národní, neboť zvláštností evropské identity je rozmanitost a vyspělost národních společenství.

Vzdělávání by mělo podpořit **orientaci na novou, internacionální Evropu, otevřenou vůči světu, respektující jiné kultury a systémy hodnot, na Evropu multikulturní, uznávající pluralitu nejen v rámci svého kulturního okruhu, ale také na Evropu transnacionální, spojující očekávání vlastní budoucnosti s budoucností jiných národů a kontinentů.** Souvislost vzdělávání s kultivací vztahu k Evropě a hledáním identity je více než zřejmá. V humanisticky orientovaných pedagogických teoriích a hnutích je

vzdělávání chápáno jako proces celoživotní kultivace člověka a hledání lidské identity v kontextu měnícího se prostředí. V tomto procesu má podstatný význam nejen **osvojování poznatků,** ale také **prožitek a osobní zkušenost, srovnávání, kritické hodnocení, interakce a dialog.** Evropská dimenze tedy, jak upozorňuje řada autorů (M. Shennan 1991, D. Bartélémy aj. 1997, G. H. Bell 1991), ovlivňuje tradiční vzdělávací paradigma a působí na jeho změnu.

2. Evropa a evropanství

Žijeme v Evropě, dokonce v jejím středu. Rádi říkáváme, že Praha je srdcem Evropy (totéž tvrdí Rakušané o Vídni a Němci o Mnichovu). Evropa je jedním z atributů našeho života. Jsme obklopeni evropskou kulturou, oblékáme se podle evropské módy, kupujeme evropské výrobky, posloucháme evropské zprávy, máme evropské sousedy, cestujeme po Evropě.

Co je to Evropa? Co míníme pojmem Evropa a jak s ním pracovat v pedagogickém kontextu? Vymezení pojmu Evropa je jedním z podstatných východisek pro pedagogické pojetí evropské dimenze.

Jméno Evropa známe z mytologie. Nejznámější mytologická Evropa byla dcera fénického krále, kterou Zeus unesl na Krétu. Etymologie slova Evropa je odvozována od semitského základu „ereb" (temný), což vedlo k jejímu označování jako země večerní. Pouze Britové, nejvzdálenější a nejzápadnější Evropané, váží její jméno k významu „hlavní země", což snad i zní sympatičtěji.

Když žáci českých středních škol odpovídali na otázku Co je Evropa, představili *Evropu jako vyspělý světadíl s pestrou přírodou a příjemným prostředím, s bohatou historií a kulturou, který je na cestě ke sjednocení. Vyjadřovali potřebu chránit mír a životní prostředí Evropy, zachovat její rozmanitost, ale postupovat společně v zájmu udržení dobré pozice Evropy ve světě* (J. Dědečková, in E. Walterová a spol. 1997, s. 194). Tyto charakteristiky naznačují tušení mnohoaspektovosti pojmu Evropa.

Pojem Evropa je komplikovaný, není jednoznačný ani statický. Odráží dynamiku vývoje Evropy, její historické metamorfózy a měnící se image, z nichž vychází i vývoj pojetí evropanství. Dnešní geopolitická a kulturní mapa Evropy je výsledkem mnoha staletí trvajícího vývoje, krystalizování a mutací. Snad nejméně problémů činí **vymezení geografické,** i když i zde jsou problémy. Evropa není kontinentem v pravém slova smyslu, nýbrž výběžkem či poloostrovem euroasijského kontinentu. Geograficky je vymezení Evropy poměrně jasné na západě Atlantským oceánem, na jihu Středozemním mořem a na severu Ledovým oceánem. Její východní hranice není zcela jasná. Ural, Kaspické moře, Kavkaz a Černé moře je přijímáno jako ohraničení Evropy. Geopolitický útvar je rozdělen na 43 mezinárodně uznávané státy včetně Ruska, jehož větší část patří Asii. Částí teritoria zasahují do Evropy Turecko a Kazachstán. Mezi evropské státy se řadí Kypr a Kavkazské republiky, geograficky patřící jednoznačně do Asie, a několik ostrovních území.

Mnohem složitější je **vymezení kulturněhistorické.** Z tohoto hlediska je Evropa prostředí života lidí, které spojuje nejen území, ale také • společná historie a historické proměny zasahující celý kontinent • mezinárodní a mezikulturní vztahy v globálním, celosvětovém měřítku. Podstatné pro pedagogické pojetí evropské dimenze je tedy, jak zdůrazňuje M. Shennanová (1991), **chápání Evropy jako komplexu času, prostoru a kultury** a jejich vzájemných **souvislostí.**

Chápání Evropy jako prostředí života lidí dává smysl výkladu **evropanství** jako *„vědomí přináležitosti k nadnárodnímu společenství sociálně kulturní povahy (stručně*

řečeno civilizace), které má výrazné znaky a vlastnosti odlišné od jiných sociálně kulturních a duchovních společenství. Tato odlišnost je dána především specifickou myšlenkovou orientací, životním stylem a společným etosem". (J. Krejčí 1997, s. 41.)

Evropa má své zdánlivě stabilní a historií prověřené stránky, stejně tak jako stránky proměnlivé. Vyvíjela se a dosahovala jen vzácně období klidu, i když neustále **usiluje o harmonii a rovnováhu.** Ortega Y Gasset (1993) spatřuje evropskou rovnováhu ve veřejném mínění založeném na obecných evropských zvycích intelektuálních a mravních.

Za základ stability Evropy, lépe kořeny evropské civilizace, jsou považovány • křesťanské náboženství, vzešlé z judaismu • řecká demokracie, zakládající účast občanů na správě společnosti (polis) • římské právo formující zákony jako normy nezbytné pro fungování společnosti. K nim pak se přiřazuje italská renesance a francouzský racionalismus jako základy moderního umění a vědy.

Podstatným prvkem evropské kultury jsou hodnoty, přesněji řečeno **systém základních hodnot, kulturní paradigma**, které má pro evropskou dimenzi ve vzdělávání význam fundamentální. Pochopení obecných duchovních hodnot společných všem evropským národům je klíčem k hledání podstaty evropanství a i k evropskému sjednocování.

„Základní hodnotovou strukturu evropské kultury tvoří hodnoty založené na idejích racionálního poznání, pochopeného jako zdokonalování člověka, morálky, jako konečného praktického účelu poznání a aktivního úsilí o uskutečnění ideálu ... princip kritického myšlení jako metodického atributu a procesu hledání pravdy." (Z. Lehmannová 1999, s. 8.)

O. A. Funda (2000) vyjadřuje podstatu evropanství prostřednictvím šesti pilířů (hodnot, principů), kterými jsou **odpovědnost, humanita, svoboda, racionalita, exaktnost a tolerance** a neváhá je analyzovat v historických proměnách a zvratech vyúsťujících do jejich krize a relativizace v postmoderním kontextu zřeknutí se univerzality. V souvislosti s procesem evropské integrace vyvstávají dva hlavní problémy evropského hodnotového systému: • krize evropských hodnot, která měla dopady globální • zmíněné paradigma je omezené na západní Evropu. Je otázkou, zda budoucí integrovaná Evropa bude celá „římská" (jeví se jako značně nereálná, alespoň v dohledném časovém horizontu), nebo bude společným „evropským domem" nabízejícím soužití s dalšími, neevropskými, kulturami.

Proměnlivost životního stylu a historické mutace také patří k charakteristickým znakům Evropy. Je vhodné podotknout, že **evropská civilizace nikdy nebyla zcela jednotná**. Ještě než došlo k osudnému kontrastu mezi východem a západem, vynikl rozdíl mezi helénsko-latinským jihem a keltsko-germánským severem. Od té doby prošla Evropa (podle J. Krejčího 1996) dvěma mutacemi svého duchovního paradigmatu a současně se civilizační jádro Evropy posouvalo od jihovýchodu k severozápadu.

Přes veškeré snahy o sjednocení Evropy na duchovním i mocenském principu krystalizovala multipolarita Evropy národních států. Vytváření koalic a spojenectví, neustále se proměňujících, poznamenalo i Evropu první poloviny 20. století, nepoučenou z prvního světového konfliktu. Konec druhé světové války přinesl naději. Po jejím zhroucení se však vyhrotila bipolarita východ-západ, která v rámci světového soupeření a jasně definovaného odlišení zájmových sfér se zdála být zdrojem stability. Jak se ukázalo koncem 80. let, byla taková stabilita iluzorní.

V současné době Evropa prochází další ze svých historických metamorfóz. Scénáře její

budoucnosti nemohou být založeny na extrapolaci trendů dosavadního vývoje a reprodukce procesu sjednocování Evropy západní (F. Kinský 1996). Změny politické reality Evropy koncem 80. let byly výzvou pro revizi dosavadních představ o vývoji Evropy. Konec téměř půlstoletí trvajícího bipolárního rozdělení Evropy předznamenal **legitimní úsilí zemí střední a východní Evropy zúčastnit se integračního procesu** jako rovnocenní partneři. Změny v této části Evropy způsobily, že úvahy o budoucí architektuře Evropy mají **celoevropský rozměr**. Takové úvahy by se měly vyhnout chybným předpokladům a nebezpečím metodologických omylů, k nimž dochází při extrapolaci. (Dnes už klasickým příkladem je omyl futurologa Hermana Kahna, který ve své knize o roce 2000 nepočítal s koncem sovětského impéria). Chybné byly úvahy o evropské integraci, v nichž se nepočítalo se sjednocením Německa a vytvořením demokratických vlád ve střední Evropě nebo s přímými volbami do Evropského parlamentu.

Sjednocování Evropy?

Myšlenka sjednocené Evropy prochází jejími dějinami od antiky do současnosti. Snahy o uskutečnění této ideje byly různě motivovány a zdaleka ne všechny sledovaly ušlechtilou myšlenku mírového sjednocování Evropy. Mezi těmi mírově orientovanými byl i plán Jiřího z Poděbrad (Charta o nastolení míru v celém křesťanstvu), který přinesl komplexní představu promyšlenou až do reálných kroků. Zmiňme ještě alespoň panevropské hnutí, jehož zakladatel Richard Nicolaus Coudenhove-Kalergi chtěl podle vzoru USA vybudovat Spojené státy evropské. Usiloval o vytvoření „evropského národa". W. Churchillovi pomáhal koncipovat památný projev v roce 1946 a podílel se na budování evropských institucí.

Mírové sjednocování Evropy zahájené brzy po skončení 2. světové války se poprvé v historii zdálo být reálným. Po období, kdy živnou půdu našel nacionalismus a ve spojení s rasovou ideologií způsobil katastrofu, již v roce 1946 vystoupil v Curychu Winston Churchill s výzvou, aby národy evropského kontinentu vytvořily Spojené státy Evropy: *„Jaký je ten nejúčinnější prostředek? Je to znovuvytvoření evropské rodiny ... musíme vytvořit řád, který umožní život v míru, bezpečnosti a svobodě. Musíme vybudovat něco na způsob Spojených států Evropy. Jen tak mohou stovky milionů klopotně pracujících lidí opět nabýt obyčejných radostí a naději, jež činí život hodným života"*. Za několik let (1951) byl **zahájen integrační evropský proces** vytvořením Evropského společenství uhlí a oceli. Cesta k nové sjednocené mírové Evropě, bohužel, byla odložena téměř o 50 let. Mezi západní Evropou, která s vydatnou americkou pomocí zahájila své sjednocování, a východní civilizací sociálního inženýrství se strmulou orientací myšlenkovou a totální koncentrací moci byla spuštěna „železná opona". Evropa se nestala společným domem. Prošla jednou ze svých nejpolarizovanějších podob a teprve v závěru tisíciletí se tohoto traumatu začala zbavovat.

Proces integrace západní Evropy **vyšel z ideálu humánní Evropy,** založené na porozumění, demokracii a solidaritě s perspektivou **Evropy multikulturní,** umožňující mobilitu. V prvních desetiletích se však realizoval především jako vytváření **ekonomicko-politického společenství** směřujícího k Evropské unii a jednotné měně. **Evropská unie se nestala ideálním společenstvím.** Řeší řadu svých vnitřních problémů. Zažívá zklamání z eura, které zatím nesplňuje předpoklady stát se spolu s americkým dolarem a japonským jenem jednotkou světového měnového systému. Potýká se s vysokou

nezaměstnaností, musí řešit důsledky neuspokojivé agrární politiky, bojuje s kriminalitou a drogami, přehodnocuje svou bezpečnostní a zahraniční politiku. Není ušetřena ani šíření nemocí, přírodních a ekologických katastrof.

V souvislosti s rozšiřováním bude muset Evropská unie reformovat své instituce, přehodnotit zásady financování, podpořit méně vyspělé země a regiony. Její současné rozpaky před rozhodováním o vlastní budoucnosti nejsou pouze důsledkem problémů vzniklých se žádostí třinácti kandidátských zemí o přijetí.

Sílí kritické hlasy upozorňující na absenci jednotící ideje, principu evropského sjednocování, na nebezpečí eurocentrismu a eurokratismu. Nedávná krize Evropské komise otevřela také problém kontroly a míry demokratičnosti institucí Evropské unie.

Reálný vývoj Evropy směřoval, řečeno s Janem Patočkou, „k rozlomení" péče o duši jako smyslu lidského vědění, jakožto nahlédnutí, a vědomím zodpovědnosti. Tím dochází k disharmonii ve vztahu materiálna a duchovna a otvírá se cesta ke krizi. „*V antice se rodí princip péče o duši jako smysl lidského vědění a vědomí zodpovědnosti za tento cíl ... Vědění jakožto nahlédnutí tak převzalo dva velké úkoly: učinit danost pochopitelnou a utvářet nás samotné. Obé je neoddělitelné, a přece v napětí, jež stále hrozí rozlomením.*" (J. Patočka 1992, s. 9.) Reálný vývoj Evropy zdá se skutečně k tomuto rozlomení směřovat, a tím dochází k disharmonii ve vztahu materiálna a duchovna. Tím se otevírá cesta ke krizi, která již se stala krizí planety. Spolu se začleněním ekologických problémů si začíná i Evropská unie uvědomovat nebezpečí antropocentrického stanoviska svého hodnotného systému, rizik cílů zaměřených jednostranně na blahobyt a prosperitu. V mravním a duchovním principu, který byl výchozí ideou humánní Evropy, lze spatřovat budoucnost Evropy, pokud vůbec nějaká budoucnost lidstvo čeká.

K dřívějším kritickým hlasům filozofů relativizujícím evropské dědictví, upozorňujícím oprávněně na evropskou a globální krizi hodnot a zkreslenou interpretaci evropského přínosu globální civilizaci (Patočka, Arendtová, Lyothard, Derrida, Bělohradský aj.) přibývají další. Ve velmi kritickém duchu, k tématům živým v Evropské unii a souvisejícím s její budoucností, vede diskusi o evropské integraci britský profesor John Laughland ve své knize Poskvrněný pramen (1997). Zabývá se problémy státní suverenity, legitimity orgánů unie a pravidel rozhodovacích procesů. V závěru knihy autor varuje před politickým sjednocováním kolem jednotné měny, bez parlamentní kontroly a bez demokratických institucí, které jsou pro diskusi a hledání konsenzu nezbytné. Velmi ostrá je jeho kritika „intelektuální lenosti a nedostatku imaginace", které mohou být podle autora jedině **příznakem obecného kulturního úpadku Evropy** (zvýraznila E. W.).

V samotné Evropské unii existují rozdílné koncepce jejího dalšího vývoje, které mají dvě krajnosti: První, **eurofederalistická,** pléduje pro úplnou realizaci Maastrichtské smlouvy a podporuje vytvoření mocného ekonomického bloku s nadstátními institucemi, kterým by členské země předaly svou suverenitu. Druhá, **eurorealistická,** resp. euroskeptická, žádá volnější mezinárodní sdružení založené na ekonomické spolupráci, zachovávající státní suverenitu členských zemí.

Oficiální verzí Evropské unie je scénář založený na dokončení Maastrichtu s možností přijetí dalších členů, pokud splní tři tzv. kodaňská kritéria (1993):

1) skutečný přechod k fungující demokracii a tržnímu hospodářství,
2) schopnost zapojit se do Společenství, tj. legislativní, institucionální a technická připravenost,

3) bezvýhradné přijetí politických důsledků členství, které obsahuje *acquis communautaire* („vše společně nabyté"), zahrnující smlouvy a právní normy nadřazené domácímu právu členských zemí.

Mezi otazníky za scénáři budoucí Evropské unie dochází sluchu návrhy na federaci rozdílného tempa („vícerychlostní Evropa"), která by mohla být logickým pokračováním dosavadního vývoje integračního procesu a umožnila by jádru více integrovaných zemí postupovat rychleji, zatímco ostatní by mohly do tohoto jádra postupně vstupovat, anebo volit volnější formy sjednocování. Tato alternativa je však pro většinu kandidátských zemí, včetně ČR, nevyhovující.

Myšlenka volnější federace je snad bližší evropské civilizaci, která má společné kulturní kořeny, hodnotové paradigma i charakteristické rysy životního stylu. Ve srovnání s jinými světadíly je jejím trvalým znakem kulturní a jazyková pestrost, která je považována za bohatství Evropy.

Povahu Evropy vystihl T. G. Masaryk, když poukazoval na rozmanitost evropských národů a státních útvarů. Společný tmel soudržnosti spatřuje ve sdílení náboženských a filozofických principů a zásad etického a politického jednání: *„Nový člověk, homo europaeus, nezrodí se pouze politikou vnější, nýbrž hlavně vniterní .... Politický úkol demokratické rekonstrukce Evropy má být dovršen a umožněn mravním převychováním národů ... Ježíš – ne Caesar – toť heslo demokratické Evropy* ... " (T. G. Masaryk 1920).

V této souvislosti musíme také odkázat na myšlenky architektů evropského sjednocování Jeana Monneta a Roberta Schumana: *„Podstatné je dodržovat několik zásadních principů, kterými jsme vedeni od počátku: postupně působit na vytváření širších společných zájmů Evropanů, jimž slouží společné demokratické instituce, na něž je delegována nezbytná suverenita. Je to dlouhý dynamický proces odstraňování předsudků a bariér doprovázející po staletí utváření našich starých národů, které trvá staletí."* (J. Monnet 1976.) *„Aby mohl nastat opravdu mír, potřebujeme nejdříve jednotnou Evropu ... Evropa nebude vybudována najednou, ale podle jednotného generálního plánu. Bude vystavěna prostřednictvím konkrétních výsledků, které nejprve vytvoří solidaritu de facto ..."* (R. Schuman v návrhu k založení Montánní unie 1950).

Sílí hlasy volající nejen po reformě politik a institucí, ale také po návratu k původním myšlenkám architektů evropské integrace i mezi dnešními vůdčími osobnostmi Evropské unie: *„Co nyní potřebujeme, je budování jednoty srdcí a mysli, opírající se o sdílený pocit společného osudu a pochopení smyslu evropského občanství."* (Romano Prodi v projevu adresovaném Evropskému parlamentu 14. září 1999.)

Perspektivní pro vzdělávací koncepci evropské dimenze se jeví pojetí Evropy jako „vlasti vlastí", prosazované v 60. letech Ch. de Gaullem a v posledních letech rozvíjené V. Havlem: *„Evropané budou dříve či později muset i Evropu pochopit jako svou vlast, byť zvláštního druhu nebo jako společnou vlast svých vlastí."* (V. Havel, z projevu na zasedání německého parlamentu v dubnu 1997.)

Navzdory překážkám a obtížím Evropa směřuje k jednotě. V úsilí o překonání bipolarity byly učiněny první zásadní kroky směrem k integraci celoevropské, i když zatím nebylo dosaženo takového stavu, aby mohla Evropa vystupovat jednotně vůči ostatnímu světu. Proces evropské integrace, reprezentovaný Evropskou unií, je historicky unikátním a nepochybně nejúspěšnějším pokusem o vytvoření jednotné Evropy. Vstup České republiky do Evropské unie je příležitostí účastnit se tohoto procesu a participovat

s ostatními na zásadních rozhodnutích o jeho perspektivách a postavení Evropy ve světě v 21. století.

3. Národní a evropská identita

V souvislosti s přípravou na integraci do EU se s novou intenzitou vynořuje otázka, zda vstup nemůže ohrozit naši národní identitu. *Pojem identita se nezřídka zaměňuje s pojmem suverenita, který je kategorií politickou. Po vstupu do EU se členské státy dobrovolně vzdávají části své suverenity ve prospěch suverenity evropské. Národní identitu však neztrácejí.* Občané členských zemí získali výhody nové, nadnárodní identity. Obohatili kulturní zkušenosti, kontakty, získali nové možnosti v pracovní, vzdělávací i běžné sféře občanské a společenské, ale zůstali Dány, Němci, Italy, Španěly či Řeky. Ohrožení národní identity ovšem můžeme způsobit my Češi sami sobě, nebudeme-li dostatečně aktivní a zodpovědní vůči sobě, a to i kdybychom do EU nevstupovali.

Odkrývání národních hodnot, tradic a kultury patří ke společnému evropskému bohatství. Jejich rozvíjení je součástí specifické evropské identity v kontextu globálním. Chápání identity je důležité pro proces sjednocování Evropy. Čím je vlastně identita člověka, národa či širšího společenství určována? Svoji identitu člověk hledá celý život. Identita je spojována s hledáním místa ve světě. Je určována vztahy k jiným lidem, k okolnímu společenství a uvědomování si sama sebe. Každý z nás žije, setkává se a komunikuje s jinými lidmi, utváří své postoje a názory na svět. Ztotožňuje se s nimi, či se dostává do konfliktů s určitým řádem a reaguje na proměny okolí.

Národní identita jako kategorie sociokulturně psychologická je charakterizována **společnými znaky, vztahy k jiným národům, praktickou kulturou a stylem života.** Nejen to. Pro národní identitu je důležitá také **sebereflexe a kritičnost v zájmu lepší budoucnosti.** Ke společným znakům patří tedy nejen území, řeč, dějiny, vláda a důležité instituce. Pro národní identitu je podstatná **duchovní kultura, hodnotová orientace a také víra ve společnou budoucnost, národní perspektivy.** Pokud národ nemá společnou budoucnost, je ohrožen, umírá.

Národní identitu ovlivňují vztahy k jiným národům a kvalita spolubytí se sousedy, role v mezinárodních a interkulturních stycích a institucích i pohledy okolního světa. K národní identitě patří nejen občansko-mravní normy a kultura institucí, ale také kvalita a systém práce a její produkty, v neposlední řadě **pocit národní hrdosti.**

V diskusích o výchově k vlastenectví nedopusťme záměnu pojmů. Hrdost na vlastní národ, jeho historii a hodnoty nemá nic společného s projevy nacionalismu menšin etnických, jazykových či náboženských (Baskové, Korzičané, katolici v Severním Irsku, Liga severu v Itálii) ani s nacionalismem založeným na obraně „vlastního „ národa (Heider v Rakousku, Le Pen ve Francii), či dokonce vyvolávajícím neonacistické nálady jako některé organizace a skupiny působící i v ČR.

Vlastenectví se v Česku v současné době příliš neprojevuje, zvláště ve srovnání s Poláky, Slováky či Maďary jsme vlastenci velmi vlažní. (Ještě tak v některých, značně zredukovaných sférách, k nimž patří hlavně populární sporty, modeling či soutěže královen krásy.) Neohrožujeme snad více svou národní identitu právě slabými projevy vlastenectví a absentující představou národní budoucnosti či pasivitou ve využívání příležitostí srovnávat se s jinými? Srovnávání s jinými národy souvisí nejen s očekáváním jejich výkonu či pomoci, nýbrž i s chtěním **uplatnit se v širším spole-**

čenství a přinést svůj vklad do mezinárodního společenství.

Česká národní identita se utvářela v Evropě, v úsilí porozumět sobě samým a otevřít cestu k pochopení našich problémů v širších souvislostech evropských procesů. Tento princip je podstatným východiskem výchovy k evropanství, v níž pocit zodpovědnosti je bytostně svázán s pocitem zodpovědnosti za jiné.

Evropanství je vědomí přináležitosti k nadnárodní evropské civilizaci. Obvykle si ho neuvědomujeme a emocionálně neprožíváme jako jiné formy či dimenze své identity. Evropanství prošlo v historii mnoha proměnami. Bylo formováno specifickou hodnotovou orientací, k jejímuž fundamentu patří prometheovský princip svobody lidské vůle, humanismus a morálka, zodpovědnost, tolerance, racionální a kritické myšlení i tvořivá aktivita.

Diskuse o identitě a prohlubování vědomí identity má velký význam pro děti a mladé lidi zvláště dnes, kdy postmoderní paradigma rozbíjí univerzalitu a nahrazuje ji komunikací (nezřídka virtuální) a pluralitou etiket. Hledání identity v rodině, ve škole, ve vrstevnických komunitách, v regionu je stejně tak důležité jako hledání identity národní v zodpovědnosti občanů demokratického státu a v respektování a pochopení identity evropské. Tu si obvykle lidé uvědomují, až když se octnou mimo rádius svého domova, nejspíše mimo Evropu.

Realizace evropské dimenze ve škole

Realizace evropské dimenze ve školách by měla rozvíjet hodnoty kulturní, politické, sociální i individuální. Půjde především o podněcování zájmu o evropskou diverzitu a její udržení, zachování jednotlivých kultur v rámci kultury evropské i světové, respektování evropských zákonů a pochopení kompromisů umožňujících koexistenci a zachování rovnováhy sociální i ekologické, respektování svobody, demokracie, lidských práv, spravedlnosti a bezpečnosti.

Cíle evropské dimenze se realizují ve třech směrech: **učení o Evropě** získáváním poznatků o evropské kultuře, historii, ekonomice, politice a životním prostředí; **učení z Evropy** především prostřednictvím osobních zkušeností a interkulturních kontaktů; **učení pro Evropu** rozvíjením vědomostí a kompetencí potřebných pro život v sjednocující se Evropě. Na významu nabývá realizace evropské dimenze jako podpory evropské integrace a chápání Evropy jako sdíleného prostředí, v němž dochází k setkávání. Specifika místní, regionální a národní se hodnotí v širším kontextu a rozvíjených vztazích. Kontakty, reciprocita, setkávání a společná perspektiva jsou základem pro celé spektrum aktivit, realizovaných ve vzdělávacích programech Evropské unie Socrates a Leonardo, které se váží k jednotlivým typům vzdělávání a skupinám žáků (přesněji učících se, protože tyto programy se dnes už vztahují k celoživotnímu vzdělávání).

Učení o Evropě, z Evropy a pro Evropu vychází z principu prolínání celým školním vzděláváním a kultivuje vztah nejen k Evropské unii, ale k celé Evropě. Je třeba vyhnout se přitom úskalím, deformacím a zjednodušením, která by mohla svádět k indoktrinaci či propagandě pro Evropskou unii. Vlastní smysl evropské dimenze hledejme v obohacení kognitivního i afektivního, sociálního a morálního rozvoje osobnosti.

Pokusy o vytvoření společného „evropského kurikula" v podobě univerzální sbírky údajů, událostí a kulturních artefaktů ve formě jakéhosi atlasu (R. Ryba 1993) nebo mezinárodní učebnice dějin Evropy, kterou z iniciativy EU sepsal kolektiv autorů (učebnice byla vydána v anglické, francouzské

a německé mutaci v roce 1993), se ukázaly být pro školní vzdělávání nevhodné. Důvodů je několik: jsou příliš obecné a šablonovité, nerespektují národní specifika v nahlížení na Evropu (představme si např. rozdílné vnímání mapy Evropy nebo vztah k zámořským objevům z pohledu dětí skotských, portugalských či řeckých), rozdílné historické zkušenosti a vzdělávací tradici. V neposlední řadě jsou zbaveny emocionálních atributů. Každá země si vytváří tedy svůj **národní program zavádění evropské dimenze** do školního vzdělávání. Tak např. v Nizozemsku, Anglii a později také v Maďarsku byly integrovány komponenty evropské dimenze do cílových standardů národního kurikula. V Německu a Rakousku je zavedeno téma Evropa jako povinné mezipředmětové téma s doporučeními pro jednotlivé předměty. V Portugalsku a Španělsku je evropská dimenze včleněna do reformovaného kurikula jako součást výuky i mimoškolních činností, organizovaných v evropských klubech. Podobně ve skotském projektu Myslet jako Evropan (1991) a Sdílení zodpovědnosti (1993) se zavádí evropská dimenze do všech oblastí obsahu a života školy. V Polsku se výslovně hovoří o výchově k polskému evropanství (E. Repsch 1999).

Národní modely evropské dimenze mohou být pro jiné země inspirativní, ale jsou nepřenosné. Většina z nich je založena na empirické zkušenosti a je akční povahy. I když jim lze vytknout absenci hlubších teoretických základů a příliš praktickou orientaci (což je dáno určitým spěchem, s nímž byly konstruovány), všem modelům je společné chápání Evropy jako sdíleného prostředí, v němž dochází k setkávání a hledání perspektiv ve spolupráci. Zdůrazňují princip vzájemné závislosti a zodpovědnosti za budoucnost Evropy. Jsou otevřené novým potřebám a iniciativám škol, umožňují regionální a místní varianty.

Výrazným trendem, společným všem těmto programům, je interdisciplinární přístup a důraz na následující cílové oblasti: • jazyková, sociální a mediální komunikace • sociální, ekonomická a občanská výchova • interkulturní výchova • ekologická výchova • historicko-politická výchova • informačně-technologická výchova (blíže viz E. Walterová a spol. 1997). V procesuální rovině tyto programy podporují interaktivní a kooperativní strategie učení.

Evropská dimenze a česká škola

Potřeba rozvíjení evropské dimenze byla v českém kontextu artikulována již na počátku 90. let, především v souvislosti s „vnitřní transformací školy". Význam evropské dimenze pro školní vzdělávání je v ČR více než aktuální v období příprav ČR na vstup do Evropské unie.

V průběhu 90. let byla realizována řada dílčích kroků. V nových učebnicích společenskovědních předmětů je postupně nahrazováno dichotomní **pojetí Evropy** pojetím Evropy chápané jako otevřený geopolitický prostor a sociokulturní prostředí, proměňující se v čase. Cíleně byla podpořena **výuka cizích jazyků.** Problémem zůstává nedostatek kvalifikovaných učitelů v menších lokalitách, neuspokojování poptávky po výuce a diverzitě nabídky cizích jazyků, zajištění návaznosti a prostupnosti výuky cizích jazyků mezi stupni a typy škol, velké rozdíly v kvalitě jazykové výuky na odborných školách, resp. učilištích s maturitou (při absenci cizích jazyků na odborných učilištích bez maturity!) a gymnáziích.

Ve vzdělávacích standardech byly formulovány **obecné cíle** výchovy k evropanství, **kmenové učivo** bylo doplněno o témata evropské integrace a evropských institucí (1998). Česká republika vstoupila oficiálně (1997) do vzdělávacích programů Evropské

unie – **Socrates, Leonardo** a **Mládež.** Počet přijatých projektů s účastí českých škol výrazně stoupá, což je potěšující. Problémy souvisejí s nedostatečným jazykovým vybavením českých učitelů, neznalostí know-how tvorby projektů event. jejich koordinace, což možnosti využití nabízených příležitostí snižuje. Existuje pestrá škola **příkladů dobré praxe,** inovací a experimentů. Jednotlivé školy realizují **evropské projekty,** rozvíjejí déledobou spolupráci s partnerskými školami a využívají příležitostí poznávat život a vzdělávání v zahraničí. Dosud však tvoří menší procento z celkového počtu škol, zvláště v případě škol základních. Jejich aktivity jsou spojeny se značným úsilím, zdlouhavostí schvalovacích procedur, legislativními překážkami a nezřídka s laxností či nevstřícností řídících a kontrolních institucí. Obecně musíme konstatovat, že **evropská dimenze není dosud v českých školách běžnou součástí jejich života.** Chybí legislativní zakotvení, vytvoření modelových programů a učebních textů. Je převážně **záležitostí iniciativních škol a učitelů.**

Realizace dílčích kroků a iniciativy zdola jsou důležité. Současně však je nezbytné **formulovat strategii a vytvořit podmínky pro změny systémové.** Naplnění cílů evropské dimenze ovlivňuje kulturu celé školy, nejen změny v kurikulu.

Dílčí evropská témata jsou sice relativně frekventovaná v jednotlivých předmětech, zvláště v dějepisu, zeměpisu, literární a občanské výchově, chybí však **komplex závažných nadpředmětových témat,** vztahujících se **k výchově k evropanství, vztahu češství a evropanství, životu v současné Evropě a k evropskému integračnímu procesu,** což jsou témata dnes akutně potřebná.

Signály deficitů a nepochopení smyslu evropské integrace poskytují **výzkumy veřejného mínění** (STEM, Sofres Factum) a srovnávací výzkumy prováděné Eurobarometrem. Přesto, že sledovaná skupina 15–19letých občanů ČR je *„výrazně proevropsky orientovaná, pětina nemá vlastní názor na evropskou integraci." Nejvíce je oceňována možnost volného pohybu osob. Na druhé straně se však projevují sklony ke xenofobii, což je nápadné ve srovnání se stejnou věkovou skupinou mladých lidí z členských zemí EU. Chybí objektivní informace o výhodách a nevýhodách členství, jejich znalosti jsou matné, chtějí více vědět o EU. Jejich hlavním požadavkem je znát víc o kultuře, školství a možnostech vzdělávání. Za nejdůležitější zdroj informací nepovažují školu, ale jako většina populace televizi, rozhlas a noviny. Oceňují význam* ***internetu,*** *čímž se výrazně odlišují od starší populace. Tato věková skupina mladých vyjadřuje ochotu zapojit se do náročnějších akcí, vyžadujících spolupráci. Největší obavy vyjadřují vzhledem k přílivu vystěhovalců z východu, nárůstu organizovaného zločinu, oslabení kulturních tradic a ztráty suverenity (Veřejnost ke vstupu do EU, STEM, listopad 2000).*

V posledním roce došlo k významnému posunu. V návrhu Národního programu rozvoje vzdělání byly formulovány **cíle školy pro Evropu** následovně: • potřeba komunikovat ve dvou cizích jazycích • výchova k poznání, toleranci a respektování odlišnosti různých kultur • výchova k poznání a vědomí evropských kořenů i našeho národního přínosu evropské civilizaci • cíle a důvody evropské integrace. Tyto cíle byly veřejně diskutovány v rámci přípravy tzv. Bílé knihy o vzdělání v ČR, která by měla být přijata Parlamentem v příštím roce. Současně se diskutuje návrh školského zákona, který by měl vytvořit legislativní rámec pro uplatňování evropské dimenze ve shodě s principy EU. Paralelně se připravují rámcové vzdělávací programy, jejichž součástí bude průřezové téma „Výchova k myšlení v evrop-

ských a globálních souvislostech." Počítá se se zavedením evropské dimenze do konkrétních vzdělávacích programů jednotlivých škol (školního kurikula). Cíle a obsah evropské dimenze jsou projektovány interdisciplinárně s metodickými doporučeními pro realizaci ve školách.

Vzdělávání učitelů v evropských záležitostech

Nejvýznamnější oblast, která může podpořit zavedení evropské dimenze do škol, je vzdělávání učitelů. Učitelé jsou hlavními aktéry výchovy k evropanství v období školního věku dětí a mládeže. Evropská dimenze by se měla stát součástí profesního standardu učitelství, ten však, jak známo, v ČR nebyl dosud formulován. Je úkolem institucí vzdělávajících učitele přehodnotit stávající vzdělávací programy a posílit ty přístupy a komponenty, které evropskou dimenzi podporují. Patří k nim: • srovnávací strategie (srovnávání hodnot a kultur, srovnávání vzdělávacích systémů) • osvojení alespoň jednoho cizího jazyka na úrovni odpovídající potřebám profese • kritické myšlení a kritická analýza textů • interdisciplinární přístupy a projektová výuka • týmová spolupráce • simulace (simulační hry, simulace reálných situací) • mediální výchova a využívání médií ve výuce • počítačová gramotnost a práce s internetem • praktické mezinárodní a interkulturní zkušenosti (nejen u učitelů jazykových předmětů) • účast v mezinárodních projektech • příprava na mimotřídní a mimoškolní činnosti v evropské dimenzi • spolupráce s rodiči a komunitou.

Ve vzdělávání učitelů v ČR patří k hlavním deficitům kompetence učitelů v cizích jazycích, většina dosud není schopna komunikovat ani pracovat s cizojazyčnými dokumenty. Některé fakulty připravující učitele nezařazují cizí jazyky vůbec do vzdělávacích programů ani do požadavků na absolventa. Málo se využívá volitelných seminářů evropských studií, studentských konferencí a seminárních prací založených na mezinárodní zkušenosti, společných seminářů se zahraničními studenty či týmových interdisciplinárních studentských prací. V tomto ohledu praxe časově předstihla vysoké školy připravující učitele. Programy dalšího vzdělávání, aktivity inovativních škol a profesních asociací do jisté míry kompenzují deficity přípravy. Pořádají kurzy evropských studií, cykly seminářů a workshopů zaměřených na evropskou dimenzi (konkrétní příklady lze nalézt v manuálu Žijeme v Evropě (1999).

Pod názvem *Training teachers in European Affairs* v ČR byl realizován projekt podporovaný programem EU Phare. Projekt byl iniciován MŠMT ČR, Delegací Evropské komise a Centrem evropských studií PedF UK (dále CES) v roce 1998, řešen v letech 1999 a 2000. Na jeho realizaci spolupracovali zahraniční odborníci z Velké Británie a Nizozemska s českým týmem tvořeným pracovníky a spolupracovníky CES. Hlavním cílem bylo: • vyvinout program vzdělávání učitelů v evropských záležitostech • vyškolit pilotní skupinu učitelů • vytvořit soubor prakticky využitelných studijních a metodických materiálů.

V prvním roce byly realizovány semináře pro učitele pedagogických fakult pracovníky pedagogických center, školské manažery a učitele základních a středních škol. Výstupem této fáze projektu byl **manuál pro vzdělávání učitelů „Žijeme v Evropě"**. Vznikl jako společný výstup mezinárodního týmu – odborníků z EU a českých řešitelů. Manuál je přehledná příručka uvádějící do evropských studií. Je to otevřený materiál, s nímž lze dále pracovat. V první části se zabývá historií evropské integrace a fungováním institucí, vzdělávací politikou v EU

a evropskými vzdělávacími programy. Ve druhé, metodické části, se soustřeďuje na strategii zavádění evropské dimenze do škol. Věnuje se přístupům, metodám a formám aktivního učení v evropské dimenzi. Zvláštní kapitola je věnována participativní vzdělávací politice a úloze jejích hlavních aktérů. Přílohy obsahují studijní texty, příklady projektů, přehledy a schémata, strukturované seznamy informačních zdrojů a literatury. Manuál respektuje potřeby českých učitelů, i když byl vytvořen mezinárodním týmem. Ověření jeho pracovní verze bylo součástí seminářů, jejichž účastníci přispěli ke korekci obsahu, doplnění a finální úpravě textu. Existuje v tištěné a internetové podobě. **Internetová verze** umožňuje přímé vstupy na server Evropské komise a EUROSKOP. Práce s internetovou podobou ověřila jeho funkčnost a možnosti využití. Ohlasy uživatelů signalizují, že jde o perspektivní podobu moderní učebnice, vhodné pro evropská studia.

Ve druhé, náročnější fázi řešení projektu, byla změněna strategie řešení. Do projektu vstoupily tříčlenné týmy učitelů pilotních škol, které byly vybrány ve výběrovém řízení. Tyto týmy se nejen vzdělávaly, ale také se přímo zúčastnily na tvorbě výstupů spolu se svými kolegy a žáky pilotních škol. Byla posílena interaktivnost a komunikace v průběhu projektu, včetně vytvoření sítě a komunikace prostřednictvím e-mailu. Tematika byla rozšířena a prohloubena na základě zkušeností z první fáze. Byl využit široký repertoár interaktivních a kooperativních metod, který zahrnoval kromě přednášek s diskusí především práci ve workshopech, panelové diskuse, debriefingy, simulační hry a simulaci tvorby modelového vzdělávacího projektu. Součástí vzdělávacích forem byly semináře, letní škola evropských studií, individuální a skupinové konzultace, samostatné studium. Byla posílena zpětná vazba, průběžné vyhodnocování programu a potřeb účastníků, výměna zkušeností, diskuse výsledků, společné reflexe aktivit i sebereflexe účastníků, možnosti využití výstupů projektu ve školách.

Hlavním výstupem projektu je **soubor deseti příruček pro učitele a žáky základních a středních škol.** Soubor navazuje na manuál Žijeme v Evropě, obsahuje konkrétní témata, náměty a modelové projekty, učební materiály a metodická doporučení, využívá autentických materiálů vytvořených nebo získaných učiteli a jejich žáky. Každá příručka má svého odborného garanta, spoluautory jsou týmy učitelů pilotních škol. Příručky také obsahují informace o školách, kde autoři působí, a jsou tak dokladem současné kultury vzorku českých škol. Jsou i výzvou ke komunikaci a spolupráci pro další školy, které o evropské záležitosti mají zájem; obsahují kontaktní adresy včetně e-mailových.

Soubor otevírá autorská studie **Interaktivní a kooperativní strategie v evropských projektech škol** (P. Polechová), která zdůvodňuje principy a předpoklady týmové spolupráce, seznamuje s jejich pravidly a přednostmi zážitkové pedagogiky. Uvádí příklady her a projektů s flexibilním obsahem a seznamuje s metodikou přípravy, realizace a hodnocení evropských projektů. Příručku **Poznáváme Evropskou unii** zpracoval kolektiv učitelů z obchodní akademie, která experimentálně zavedla evropská studia pro své žáky s předpokladem, že je budou moci využít ve své budoucí profesi. Obsahuje kapitoly o evropské integraci, fungování EU, jejích politikách a institucích. Je vybavena didaktickým aparátem, lze ji přímo využívat ve výuce na středních školách nebo jako zdroj podstatných informací pro učitele na základních školách.

Příručka **Česká republika – Evropa – svět** je založena na principu hledání identity a rozšiřování horizontů. Hledá zdroje českého evropanství a srovnává pohledy světa a Evropy na Čechy a Českou republiku na

základě autentických výpovědí cizinců a emigrantů. Interaktivní část předkládá zájemcům zábavné formy ověřování znalostí (křížovky, doplňovačky aj.). **Jak žijí a učí se mladí Evropané** je určena školám, které chtějí využít kontaktů k poznávání života a vzdělávání v Evropě. V první části ukazuje možnost kontaktů a organizace spolupráce s praktickými doporučeními. Ve druhé části využívá autentických dokumentů a příběhů dětí z partnerských škol – vrstevníků našich žáků – ke srovnávání životního stylu a motivuje ke kontaktům a setkávání. **Dny Evropy ve škole** prezentují tři celoškolní projekty, které lze využít jako modelové pro realizaci na jiných školách. Cenná je zvláště metodika přípravy a realizace projektů a poukazy na motivaci a etos školy.

Příručka **Evropský klub ve škole** vychází ze zkušeností jedné základní školy a jednoho gymnázia, které založily Evropský klub a využívají mimotřídních forem k podpoře evropské dimenze, učí je samostatnosti, rozvíjení fantazie, tvořivosti a spolupráce dětí v celé škole. **Čteme si o Evropě** nabízí podle žánrů strukturovanou bibliografii literatury vhodné pro žáky základní i střední školy, počínaje mýty a pohádkami evropského kontinentu, konče encyklopediemi a slovníky. Uvádí ukázky metodiky, jak s literaturou pracovat. **Internet, Evropská unie a česká škola** učí začátečníky, jak vyhledávat informace a pracovat s nimi prostřednictvím internetu, seznamuje je se službami sítě, textovými a překladovými editory. **Evropská unie do kapsy** přehledně a srozumitelně poskytuje podstatné a zajímavé informace o Evropě a Evropské unii, jejích členských a kandidátských zemích. **Dětský evropský pas** je určen mladším žákům. Formou připomíná opravdový cestovní pas.

Tyto výstupy projektu byly prezentovány na závěrečné konferenci, kde měly možnost týmy vystoupit, komunikovat svá sdělení a zkušenosti širokému plénu kolegů a odborníků a účastnit se panelové diskuse o možnostech využití projektu. Výstupy projektů pilotních škol v konkrétní podobě (obrázky, ilustrace, artefakty, fotografie, literární práce) byly demonstrovány na doprovodné výstavě.

Reflexe a hodnocení projektu nabízí následující shrnutí pro realizaci evropské dimenze ve škole:

1) Realizace evropské dimenze nabízí širokou škálu forem a otevřených obsahů. Její zavádění je spojené s využíváním kooperativních a interaktivních metod. Týmové projekty podporují spolupráci a soudržnost, umožňují každému přijmout roli v týmu a motivovat jej ke kvalitním výkonům.
2) Účastníci evropských projektů si efektivně osvojují a prohlubují klíčové kompetence (zvl. komunikace, řešení problémů, vytvoření plánu činnosti aj.) ve specializované oblasti obsahu, vyžadující interdisciplinární zpracování.
3) Realizace evropských projektů ve škole (celoškolních, vícetřídních) podporuje inkluzi více než tradiční výuka především proto, že se účastníci učí pracovat spolu. Vyžaduje prohloubení témat a diskuse, v nichž se konfrontují názory a postoje účastníků a hledá se konsenzuální řešení.
4) Společné objevování Evropy, poznávání jejích hodnot i problémů přispívá výrazně k sebereflexi a uvědomování si osobní i národní identity v evropských souvislostech, přehodnocování vztahu k menšinám (zvl. Romům) a jiným národům.
5) Obohacující jsou zážitky z přímých setkávání, srovnávání názorů, postojů a zkušeností, zvláště:
   a) mezi příslušníky profesní skupiny z různých regionů a typů škol,
   b) se zahraničními kolegy a odborníky, kteří „nastavují zrcadlo“,

c)s přímými aktéry evropského integračního procesu (senátoři, poslanci, pracovníci Delegace EK, MZV aj.)

6) Možnost pracovat s různými zdroji informací, textů a dokumentů včetně internetu podporuje rozvoj kritického myšlení a konstruktivistické přístupy k tvorbě kurikula.
7) Realizace evropské dimenze ve škole nemůže být dílem individuálních iniciativ učitelů, nýbrž součástí priorit celé školy. Významnou roli má ředitel, podpora vedení školy a týmová spolupráce učitelů je podmínkou.
8) Hodnocení školy by mělo zahrnout realizaci evropské dimenze jako jedno z kritérií kvality. V tomto ohledu se bude na evropskou dimenzi zaměřovat i školní inspekce.

Ještě jeden povzbuzující závěr z uvedeného projektu nelze opominout. Průběh projektu, jeho výstupy a způsoby prezentace prokázaly na příkladu aktuálního a obsahově atraktivního tématu, že jedna z tradičních vlastností českých učitelů – **tvořivost spojená se zodpovědností** – přežila únavu z transformace sociální i ze stále znovuzačínající a nedokončované transformace vzdělávací. Bohužel, není doceňována společností, není zmiňována v oficiálních dokumentech, jen zřídka je respektována v kritériích evaluace škol. Tuto vlastnost bychom měli považovat **za jednu z národních hodnot** a vytvářet podmínky pro její rozvíjení a hodnocení.

Závěr

Žijeme v Evropě. Její duchovní odkaz je zdrojem vzdělanosti přicházejících generací. Čerpejme z bohatství Evropy a objevujme její hodnoty. Znovuobjevujme zdroje českého evropanství, ověřujme si a posilujme národní identitu v evropských souvislostech a vztazích. Hledejme a objevujme sami sebe a ty hodnoty, o nichž by měla Evropa vědět, a které ji mohou obohatit.

Slouží ke cti české pedagogické komunity, že evropskou dimenzi vzdělávání nepochopila jako jednorázovou kampaň, nýbrž jako velké a otevřené téma – nechť mu je prokazována přízeň a věnována náležitá pozornost v pedagogické teorii, výzkumu i vývoji vzdělávacích programů, především pak v přípravě učitelů.

Literatura:

BARTHÉLÉMY, D. – RYBA, R. – BIRZEA, C. – LECLERGUE, J. M.: The European dimension in Secondary Education. Strasbourg, Council of Europe 1997.

BELL, G. H.: Developing an European Dimension in Primary Schools. London, David Falton Publishers 1991.

DELORS, J.: Učení je skryté bohatství. Zpráva mezinárodní komise UNESCO „Vzdělávání pro 21. století". Praha, ÚIV 1997.

EUROPAED. Evropská studia pro učitele. Studijní texty (red. E. Walterová). Praha, PedF UK – Centrum evropských studií 1999.

Evropská dimenze ve vzdělávání a v přípravě učitelů. Sborník z interdisciplinárního kolokvia (red. E. Walterová). Praha, PedF UK – SVI 1996.

FUNDA, O. A.: Znavená Evropa umírá. Praha, Carolinum 2000.

JEŽKOVÁ, V. – WALTEROVÁ, E.: Vzdělávání v zemích Evropské unie. Praha, PedF UK 1997.

KINSKÝ, F.: Budoucnost Evropy. In: Evropská dimenze ve vzdělávání a v přípravě učitelů. Praha, PedF UK 1996, s. 58–69.

KREJČÍ, J.: Historické proměny evropanství. In: Evropská dimenze ve vzdělávání a v přípravě učitelů. Praha, PedF UK 1966, s. 41–48.

KREJČÍ, J.: O češství a evropanství. Ostrava, Amosium, 1. díl 1993, 2. díl 1995.

LAUGHLAND, J.: The Tained Source. The Undemocratic Origins of the European Idea. Little, Brown and Co. 1997, Warner Books 1998.

LEHMANNOVÁ, Z. (red.): Výchova k evropanství. Kulturně historické souvislosti evropského procesu. Praha, VŠE 1996.

LEHMANNOVÁ, Z.: Hodnotové základy evropské kultury. In: EUROPAED 1999, s. 36–41.

MASARYK, T. G.: Nová Evropa. Praha 1920.

MEZIHORÁK, F. – SKOUPÁ, D.: Malá encyklopedie velkých Evropanů. Olomouc, Votobia 1995.

MONNET, J.: Memoirs. London, William Colling and Son Ltd. 1976.

ORT, A.: Evropa 20. století. Praha, Arista 2000.

ORTEGA Y GASSET, J.: Evropa a idea národa. Praha, Mladá fronta 1993.

PATOČKA, J.: Evropa a doba poevropská. Praha 1992.

REPSCH, E.: Edukacja Europejska. Wroclaw, Wydawnictwo Silesia 2000.

RYBA, R.: European Dimension Pedagogical Materials Programme. Guidelines for Authors and Contributors. Strasbourg, Council of Europe 1994.

SHENNAN, M.: Teaching about Europe. Cassel, Council of Europe 1991.

WALTEROVÁ, E. a kol.: Objevujeme Evropu. Praha, PedF UK 1997.

WALTEROVÁ, E. – JEŽKOVÁ, V.: Žijeme v Evropě. Průvodce evropskou terminologií pro učitele a studenty učitelství. 2. rozšířené a přepracované vydání. Praha, PedF UK 2000.

ŽIJEME V EVROPĚ. Manuál pro vzdělávání učitelů. Kolektiv autorů. Internetová verze na adrese: www.pedf.cuni.cz